

A züllött hajós

Krúdy Gyula halálának huszonöt éves fordulójára

Huszonöt év előtt, május tizenegyedikén halt meg Krúdy Gyula.

Úgy tudom, bitang állapotban van a sírja, gondozatlan s elvadult, legalábbis efféléiről árulkodik az elszomorító fénykép, amely valamikor az októberi forradalom előtt megjelent egy magyar újságban. Olyan, mint egy futóbetyáré, aki egy fának vetemedve az erdőszélen szembefordult a pandúrokkal. Vagy gondoljunk inkább Reviczky verséből a Volkov temetőre, ahol giz-gaz közé hányva „bedőlt, világtalan sírokban” éppen Krúdy kedvenc orosz írói pihentek?

Betyárformájú ember akadt a búcsúztatók közt is néhány. Hanyag tartású, lappangó erejű, lomposan elegáns férfiak, száraz, eleven pásztorbotok, akik birkalábakat kampolhattak volna, egy kis ólomöntéssel a fejükben. Honnan bukkantak fel a temetésre? A nemzetség vagy cimboraság törvényei küldték oda? A Nyírségből érkeztek étkezőkocsiban vagy egy pesti albérleti szállásról konflison? Tarka társaság verődött össze, annyi bizonyos. Voltak ott cipőjükről ítélve pincérek, gnóm termetükre nézve zsekék, galambkönyveikkel éjjeli lányok,

ideges, dohányosárga ujjairól ítélve, éjjeli szerkesztők. S egy-két híres író is, Zilahy Lajos például, a márványarcú, gyönyörű feleségével. Ha Krúdy elvegyülhetett volna a búcsúztatói közé, megbillent fejjel ezen a hűvös tiszteletadón legeltette volna a tekintetét. Semmi esetre se rajtunk, fiatalokon. Nem akart ő tovább élni ifjú szívekben. Éppen úgy nem törődött az irodalmi halhatatlansággal, mint a valódi Szindbád, aki ezer esztendő előtt csodálatos tengerjárásairól mesélt a szökőkútnál egy bagdadi szőnyegen.

Férfi volt a javából, életében megvetette volna, ha magyarázzák (senki se tette), s úgy képzelem: holtában meg-megfordul a koporsódeszkán, s nyúl a barátságtalan görbe botjáért, hogy szétüssön a buzgólkodók közt, akik megpróbálják bepányvázni „haladó hagyományunk” többi kikötözött példái közé. Züllötten élt egy szerinte züllött hazában, amelyet úgy szeretett, amilyen volt, anyagi bőségével s erkölcsi aszályával, a züllésben pedig egy csöppet se érezte rosszul magát. Önként választott kénköves úton ballagott, szívében nem volt félelem, lelkiismeretében megbánás. Egyetlen igazi rokona Don Juan, a kárhozott lovag, aki borzalmas görcsök közt, de száraz szemmel szállt alá a pokolra. S azzal a fanyar göggel, hogy csak intenie kellene, csak a kisujját kellene megmozdítania, s még az emésztő lángokban is akadna asszony, aki felajánlkozna helyette a kínokra.

Mocsárvizek szivárványszínei futkosnak az írásain, holt folyóágak érmelyítő, pompás rothadása borítja el mozdulatlan, de makacsul visszakísértő világát. Aki a valódi Krúdyt szereti, úgy jár a művére, mint egy láprengetegbe, hangulatok kócsagjaira, éber álmok daruira vadászni. Leccsapatlan belső mocsárban élt, haszontalan, de varázslatos tájon, amely minden ősszel visszacsalja a csónakos vízi puskást. Mialatt fajtája, a leszegényedő vármegyei középnemesség iktatókba, segédhivatalokba, levéltárakba húzódott a gonddal borított vadászterületekről a hosszú hanyatlás idején, Krúdy beköltözött egy hordozható hansági mocsárba, a mellbordák közt megőrzött ecsedi lápba.

Mert a maga módján ő is a nagy magyar bomlás tanúja és ábrázolója. Beleszületett a dzsentrivé kozmetikázott megyei nemesség

névelegessé gyengülő, de annál jobban dédelgetett kiváltságaiba, mint Kaffka Margit és Török Gyula, megyeszomszédja volt Móricz Zsigmondnak, s homokfutón hajtó afféle szolgabíró lehetett volna, aminek a kicsit kurtább nemességű Adyt szánták a szülei. Magános gondonkaszóra átírva, az éber álom monológiáiban, lírai feloldásokkal az ő regényei és elbeszélései is a millenáris Magyarország s mesterségesen meghosszabbított csonka utódjának a napjairól mesélnek. Arról, hogy egy jobb sorsra érdemes, nagyemlékű réteg, amely zömében remekül vizsgázott a *Zalán futása* s a *Talpra magyar* közt, s legényesen vérzett Pákozdtól Segesvárig, később rászedte magát a hatalom látszatával, s elpártolt a néptől az önbódító szólamokkal naponta bearanyozott ezért a látszatért.

Mikszáthból, Mikszáth korai írásaiból származott ő is, akárcsak Móricz Zsigmond – ismeretes, hogy egyik úribetyár őse, Krúdy Kálmán megejtette alakjával a nagy elbeszélőt –, de míg a szegény ács fia a falusi idillfestegetés szétfeszítésével a fél-feudális társadalom hatalmas, bár alacsony látószögű körképéig nyomult előre, s ravaszkodó, aranyos parasztjai végül népjelképpé zordultak Rózsa Sándorban, Krúdy a mikszáthi pajkos derűből olyan társadalmon kívüli félhomályos területre költözött át törvényen kívüli barangolóknak, amorális álmodozónak, ahol műve akaratlanul határszomszédságba került a modern nyugati kísérleti regénnyel. De erről a maga helyén, Krúdy igazi érdeméről szólva.

A vármegye kuriális homlokzata mögött könyörtelenül, de rosszul s a maga kárára védekező dzsentrí rétegnek volt egy nyíltabb bomlási telepe is Budapesten. A Royal szállodában, az alagi lóversenytéren, a Vígsházban, a Nagymező utcai orfeumokban, terézvárosi kávémerésekben s a New York kávéház karzatán. Ahogy a birtokos urak és fogattartó bérlők összevegyültek kedélyeskedő s mégis osztályba merült fraternizálással a mátészalkai, tapolcai, gyulai piacon, megvolt a keveredés sokkal demokratikusabb formák közt abban a franciászkodó Bohémiában is, amely a leleplező s ezúttal nem megszépítő idő kilátójáról egy különleges magyar pokoltornáchoz hasonlít. Persze

nem a tarka kellékei, víg cafrangjai, sallangjai, szalagjai. Volt itt kölcsönként hálóing, kifizetetlen frakk, fehér kesztyű, vadászfegyver, bérkocsi-számla, pezsgődurrogás, zsidó szépasszonyok nedves ünőszeme, ingerlő félhomály, virágos kocsikorzó az „Életfa” körül, de az egész boldog békeidő ott túl az Óperencián, a pesti Bohémiában mégis csak leverő, lélekörlő, tehetségtékozló, szegényszagú, vidékies és egyhangú. Sivársága egyaránt kiderül Heltai Jenő finoman kíméletlen legjobb írásaiból, Krúdy életéből, amelyet rajongója, Kellér Andor gyöngéd őszinteséggel fölvezol a Hatvany Lajos által szerkesztett, pompás *Beszélő házak*ban, de mindenekfölött abból a két megrázó visszaemlékezésből, regényesített látomásból, amelyet Krúdy szentelt hajdani királytársainak, Ady Endrének és Bródy Sándornak. (A két hosszú írás nemrég együtt megjelent *Írói arcképek* című gyűjteményében.) Milyen keserű volt ez a két festett királyság a ripacskodó gőg, féltékenykedő trónigénylés, fejedelmi hódoltatás, diadalmi zászlóként lengetett alsószoknyák s önbecéző névadományozások ellenére! Mennyire közelebb maradt életük színhelye Lemberghez, mint akár Bécshez! Sárban tocsogott a „Sármánymadár”, saját díszsírhe lyét eladta a „Nap lovagja”, utolsó száláig kikopott a varázsszőnyeg Szindbád alól. Krúdy hullása a Balaton kávéházban, óbudai bormérésekben s a körüti szerkesztőségek áporodott, ablaktalan folyosóin éppen olyan volt, mint az elhanyagolt udvarházban Dudorászié, akit a repedt esőcsatorna muzsikája indított versenydalolásra.

De az érett Krúdy, aki valamikor az első világháború derekán talált félreismerhetetlen, igazi hangjára, s e föleszmélés hatása alatt bezárkózott külön világába, sokkal érdektelenebb a magyar életábrázolók közt, mint az úri ország széthullásának többi krónikása. Minél jobban eljegyz magát ragályos hatású, ismétlődő álmaival, annál közelebb kerül a maga gondatlan, alvajáró módján a modern európai regény egyik kísérleti formájához, az eseménytelen belső monológ-hoz, az időrendbe merevített tudat feloldozásához, Bergson költői tanítványaihoz, akik a stílus kiszámított és bonyolult fogásaival ostrom alá vették a régi időérzetet, a múlt század elbeszélőitől átörökölt

időkategóriákat. A külső időt. Kevésfajta elemből, fölcserélhető elemekből állt össze Krúdy világa: női harisnyakötő, babos asztalterítő, csonthús, vadászpuska (vadmacskára s nagylábujjai a szívre irányozva), kötőfék (lovat jártatni s életunt ember nyaka köré), kihűlő vaskályha, füstös kocsilámpa, varjú az útszéli kopasz fán, egy budai utcácska a szoknyabolond Zsigmond király árnyával, jázminbokor Kisfaludy Sándor könnyeivel s egy hevenyészve bevetett, medveszagú férfiágy, mert Krúdy ágyaiban legfeljebb női hajszálat lehet találni, de soha egy megbékítő vagy odaadó nőtestet. Zengzetes vándorszínész nevek alatt egyformák az alakjai is, mindig ugyanannak a bús férfinak az önarcképe. (Aki egyáltalában nem is volt olyan bús.) Ismétlődő elemek és személyek fonódnak össze az öncélú mesésző szövőszékén, s a fáradhatatlan munkához az idő szolgáltatja a dallamot, zenévé változik az idő, zenéjével felszabadít a percmutató rabságából, züm-mögő dallama kioldoz egyirányú folyásának megszokott érzete alól. Ha Szindbád, Nagybotos Viola, Pisztohi, Rezeda Kázmér, Emléki, Galgóczy, Ludacskaik egy régi írást néz egy málló kertfalon, hasonló erejű jelenléttel mindig ott van az is, aki felírta: a hasonmása vagy ő maga ifjúkorában vagy a nagyapja, szóval a pillanatnyi szemléltő s a szemlélt alak, akit az emlék egyidejűségével földé. S minél jobban körülhálózza az olvasót a hosszan lebegtetett, varázslatos hangú ráolvasás, annál jobban belevesz ebbe az egyidejűségbe, Szindbád mögött egy másik Szindbádot lát, s azon túl egy harmadikat, s talán azon túl még egyet, akik változtatott jelmezekben egyforma mozdulattal emelnek ajkukhoz egy zsebkendőt vagy nyúlnak a pisztolyért, s nem lehet tudni, hogy a szabadságharcban szolgáltak-e vagy a boszniai hadjáratban, vagy az első világháború katonái. Melyik az igazi? Valamennyi, ha emlékek által akarunk megragadni egy tovasikló alakot a feloldott tudatával, egyik sem, ha a naptár határai közt akarjuk elfogni. Az időérzet lírai felbontásában a látomásos, érett Krúdy akaratlanul folyton érintkezik Bergson tudatos irodalmi tanítványaival, a logikus idő lerombolóival Nyugaton. Ebben van igazi érdeme, eredetisége s maradandóságának záloga. Nemzedékének többi nagyságához

hasonlóan őt is Karinthy stílusutánzata leplezte le legjobban tréfába burkolt nyelvi elemzéssel; *A negyvenkettes zenélő mordály* című paródiája pontosan rátapint Krúdyban a megszokott időrend elködösítésére az emlékek egyidejűsége s korlátlan párosító hatalmuk által.

Marxista szemmel a klasszikus időfogalom szétoldása: bomlási termék, a kimerült polgári társadalom meddőségének egyik szellemi kórtünete, hiábavaló visszahúzóds a történelmi determinizmus, tehát az egyvonalú fejlődés vastörvénye elől az egyéni lélek anarchikus játékaiba. Hasonló bomlási tünet volt akkor Krúdy dallamosított ideje is, az a furcsa Idő, amely valósággal kimuzsikálja fejünkbe percmutatóhoz kötött fogalmát. A valóságban az új időérzet fokozta az írói fogékonyságot, ismeretlen látószögekből közelítette meg a lélek rejtett életét, forradalmasította a regényszerkesztés módjait. Nyugati fölfedezése a húszas évekre esett, s akkor születtek Krúdy dércsípte remekei is. Ne tévesszen meg a biedermeier jelmez s az sem, hogy olvasmányaiban kitartott, ha nagyritkán olvasott valamit Jókai, Mikszáth, Thackeray, Turgenyev mellett. Joyce-nak, Virginia Woolfnak, Aldous Huxleynak, Faulknernek volt a kortársa, nemcsak születési adatai szerint. Természetesen sose hallott róluk. Hályogkovács módjára cselekedett, s nem úgy, mint teszem azt Jedlik Ányos, aki célirányos gondolatkapcsolásokkal jutott el tudományos fölfedezéseire a világhírű Siemensszel egyidősen. Krúdy mindvégig a dzsentréletnek volt az adója, annak az emlékeiből merített, s ha fizikailag kisodródott is belőle vidékies másába a józsefvárosi és óbudai borozó tanyákon, megtartotta a megyeházi urak nyeglén kedélyes felfogását az írástudókról, azaz skriblerekről. El lehetett képzelni Szép Ernővel, mert a szoboszlói zsidófiú is szenvedélyesen kártyázott egy időben, de elképzelhetetlen lett volna Babitscsal; a tudós költő nemes föllengzései s fennkölt röptéi elakadtak volna ironikus mosolyra húzóds, sörhabos bajuszán. De ha nem volt tudatos újító, abból még nem következik, hogy gyánútlan volt. A magyar alkotóknak egyszerre gyöngéjük is, erejük is az intuíció, a megérezés, amelyre a lelkiismeretlenségig rábízák magukat. Lángeszű ivótársa, Ady szintén csodálatos intuícióval volt megáldva.

Délelőtt, a hotelágyban heverészve a napilapokból kiszívta a kor eszmeáramlatait, s zászlónak állt olyan kortársak élére, akik kora reggeltől késő estig ezeroldalas német és angol tudományos kásahegyeket rágtak keresztül a vastag lencséjükkel.

Krúdy nagy utazó volt, de csak addig nyújtózott, ameddig az újságírói szabadjegye ért. S a valóságos ország bejárásán kívül még többet utazott ködemlékekbe, belső tájakra, elképzelt vidéki vagy határszéli fészkekbe, szánon, kocsin, tutajon, vicinálison. Hiába láthatta Blériot pesti bemutatóját, neki tűnődésre s borús ki-kite-kintgetésre való lassú jármű kellett. S ezeken a tájakon sokkal mozdulatlanabb a csend, kísértetiesebb a téli éjszaka, holtabbak a faluk, reménytelenebbek a lány szemek, ördöngösebbek a poharak, mint Magyarországon. Krúdy a legoroszább írónk a szó régi értelme szerint. Mert, ha a logikus, merev időfogalom lírai felbontásában öntudatlan rokonságot tart is a húszas évek tudatos nyugati kísérletezőivel s jellemző műfajukkal, az eseménytelen belső monológgal, hangulataiban, életérzésében, rostjaiban viszont a múlt századi oroszok rokona, s szinte észrevétlenül be lehetne csempészni Gogol, Turgenyev, Leszkov és Goncsarov világába. Szilaj kamaszkorát a lengyel határon töltötte, oda csapták ki iskolába a papokhoz, szülővárosában folyt le, súlyos utóhullámaival, a tiszzaeszlári per, amely inkább illett egy cári kormányzóságba, mint a nyíregyházi törvényszékére, szomszédságában volt egy elmagyarosodott ruszin sziget a hajdúdorogi püspökség körül, s újságírói szabadjegyével a havasok, zsindeletetős templomok és bizánci keresztetek rejtélyes, szinte vérségi csábítására el-elkalandozott a Kárpátalján. A *Kleofásné kakasa* fogvacogtató zarándokjárását csak olyan vizionáló költő festhette le, aki nem ferences, hanem praproszláv búcsúsokkal hált együtt.

Életében sose volt igazán országos tábora, de a két háború közt nőttön nőtt a szektája, afféle ártalmatlan olvasói szabadkőművesség, élén Márai Sándorral, a rítusban nagyon jártas páholymesterrel. Ma is jól emlékszem szörnyű végzetű, szegény könyvkötő barátom titkos jeladására, hogy fussak rögtön a Podmaniczky utcába ehhez és ehhez

a sötét ócskáshoz, ahol gyanús csomagok, talán feldarabolt csecsemők közt egész tucat kifogyott korai Krúdyt találhatok. A zsdanovi évek alatt persze tabu volt a neve, őt is elevenen eltemették. Úgy látom, feltámasztása s magánjellegű visszaiktatása óta a hajdani népes szekta kezd valóságos egyházzá szélesedni a marxista biedermeiernek álcázott mai magyar irodalomban. Érthető dacból, bosszúálló visszahatásként átmeneti túlbecsülés fenyegeti.

Gyakran hallom s olvasom egy ideje, hogy elsősorban velem, válogott műveinek a fordításával kellene áttörni a nyugat-európai záron. De a nyugati irodalom túljutott a regény kísérletező korszakán; Krúdy lefordítása negyedszázad előtt keltett volna meglepetést, nem ma. Kétkedésemnek van azonban egy mélyebb oka is. Minél jobban öregszem, annál kevésbé hiszem, hogy a stílusukban élő s rejtett költészettel lélegző prózai művek átültethetők idegen nyelvre. Más az eset, ha a könyvben korszerű politikai jelentés feszül, ha „intő fabula” a társadalom eltorzulásáról vagy végzetes irányvételéről, tehát szegről végről a *Gulliver* leszármazottja. Ilyen Déry *Nikije*, Camus *A pestise*, Koestler és Orwell legjobb könyve. De mit kezdjen az idegen olvasó olyan írásokkal, amelyek felszívták a gyermekkor emlékeit, hazai ízekkel, hazai tájak illatával és képeivel vannak telítve, s egy ismeretlen nép lelki rezgéseit továbbítják félreismerhetetlen ritmusra, s ez a ritmus, maga a hangvétel is hozzátartozik az ábrázolás teljességéhez? Önként vagy kényszerből meglaktam idegen országokat, dolgoztam idegen emberekkel, s újra és újra föl kellett fedeznem otthon már fölfedezett irodalmukat, a prózaírókat is, nemcsak a költőket. Hogyan értse meg Krúdyt az idegen olvasó anélkül, hogy látta volna a Margitszigetről Óbuda tornyait a gyülekező hófelhők alatt, a nyírfalevelek szemérmes kacérkodását a homokkal odalenn a Nyíren, s az almák magukra mosolygását az Alsó-Szamos vízében? Hogyan értse meg, ha sose hallott egy gordonkaszót a nyitott ablakon át, egy láthatatlan férfi magamulattatását a vonóval, mielőtt megszólalnak az esti harangok a Duna felől?

Reménytelen, reménytelen.

De azért csak próbáljátok meg, barátaim!